

Ο Ιουλιανός ο Παραβάτης και ο Νέρωνας: δύο πρόσωπα αναφοράς στον διακειμενικό διάλογο του Κυρ. Χαραλαμπίδη με τον Κ.Π. Καβάφη *Δημήτριος Λαδικός, Λουίζα Χριστοδουλίδου*

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο θα εξετάσουμε τον διακειμενικό διάλογο ανάμεσα στους Κ.Π. Καβάφη και Κυρ. Χαραλαμπίδη προσεγγίζοντας δύο ιστορικά πρόσωπα που εμφανίζονται στα ποιήματά τους· τους Ιουλιανό τον Παραβάτη και Νέρωνα. Η διακυβέρνηση της ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και από τους δύο αυτοκράτορες, παρά τη χρονική απόσταση που τους χωρίζει, διακρίνεται από ορισμένα κοινά στοιχεία: α) και οι δύο αντιτάχθηκαν στον Χριστιανισμό, ενώ ταυτόχρονα φαίνεται πως υποστήριζαν τον Ελληνισμό και β) οι δύο εποχές μπορούν να χαρακτηριστούν ως οριακές, ή εποχές της παρακμής, αφού συνέβαιναν βαθιές τομές στην πολιτισμική ταυτότητα της αυτοκρατορίας. Η επιλογή των δύο αμφιλεγόμενων και αντιφατικών προσωπικοτήτων από τους Καβάφη και Χαραλαμπίδη δεν είναι τυχαία. Κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζει η αντίληψη και των δύο ποιητών περί του πολυεθνικού χαρακτήρα της έννοιας «ελληνικός». Οι δύο αυτοκράτορες-ποιητικές περσόνες παρουσιάζονται να συντρίβονται, άλλοτε ως τραγικά πρόσωπα και άλλοτε ως σατιρικές μορφές, σε έναν κόσμο που αλλάζει δραματικά – η σύγκρουση του παλαιού κόσμου με τον νέο, στον οποίο κυριαρχούσε ο Χριστιανισμός. Τόσο ο Καβάφης όσο και ο Χαραλαμπίδης αντιμετωπίζουν με ειρωνικό τρόπο τις δύο αυτές προσωπικότητες, με εμφανείς ωστόσο τις διαφορές ως προς τον σκοπό τους. Για τον Χαραλαμπίδη, η ματιά στην ιστορία μέσω της ποίησής του αποτελεί μια πράξη απονομής δικαιοσύνης και ενίσχυσης της μνήμης· δεν αφορά δηλαδή μόνο την έκφραση φιλοσοφικών στοχασμών και μιας απροσδιόριστης μελαγχολίας η οποία είναι κυρίαρχη στην ποιητική του Καβάφη.

Abstract

In the present article, we examine the intertextual dialogue between C. P. Cavafy and Kyriakos Charalambides by focusing on two historical figures who appear in their poems: Julian the Apostate and Nero. The governance of the Roman Empire by both emperors, despite the temporal distance separating them, is marked by certain common characteristics: (a) both opposed Christianity, while at the same time appearing to support Hellenism, and (b) both periods may be characterized as liminal, or as eras of decline, since profound ruptures were taking place in the cultural identity of the Empire. The selection of these two controversial and contradictory figures by Cavafy and Charalambides is not accidental. A dominant role is played by both poets' perception of the multiethnic character of the concept of the "Greek." The two emperors—as poetic personae—are presented as being crushed, at times as tragic figures and at others as satirical ones, within a world undergoing dramatic change: the conflict between the old world and the new one, in which Christianity prevailed. Both Cavafy and Charalambides approach these two figures with irony; however, clear differences emerge with regard to their aims. For Charalambides, the gaze upon history through his poetry constitutes an act of dispensing justice and reinforcing memory; it does not concern merely the expression of philosophical reflections and an indeterminate melancholy, which is predominant in Cavafy's poetics.

Εισαγωγή

Καθώς αντικείμενο της διδακτορικής διατριβής μου αποτελεί ο διακειμενικός διάλογος στους Κυρ. Χαραλαμπίδη και Κ.Π. Καβάφη, σε αυτήν την εισήγηση θα προσεγγίσουμε δύο ιστορικά πρόσωπα τα οποία εμφανίζονται στην ποίησή τους· πρόκειται για τους ρωμαίους αυτοκράτορες, Ιουλιανό τον Παραβάτη και Νέρωνα.

Ο Ιουλιανός (331-363 μ.Χ.) ήταν ανιψιός του πρώτου αυτοκράτορα της Ρώμης, Μ. Κωνσταντίνου, γεννημένος σε μια αναδυόμενη χριστιανική δυναστεία. Μέχρι την ενηλικίωσή του έζησε σε κλίμα κατατρεγμού και διώξεων. Περιπλανώμενος σε ποικίλους τόπους, πριν αναλάβει την ηγεσία της Αυτοκρατορίας από τον Κωνσταντίνο, σπούδασε και εντράφησε στην εθνική γραμματεία. Η αποστροφή του προς τους χριστιανούς θα αποκαλυφθεί, όταν ανέβει στον αυτοκρατορικό θρόνο (361 μ.Χ.). Ο Ιουλιανός θεωρούσε τον Χριστιανισμό ως κύρια πηγή διαφθοράς του ρωμαϊκού κράτους και πίστευε πως αφοπλίζοντάς τον θα πετύχαινε την αναγέννηση της ειδωλολατρίας. Γι' αυτόν τον λόγο έμεινε στην ιστορία ως ο παγανιστής ή εθνικός αυτοκράτορας ο οποίος προσπάθησε με νομοθετικές ρυθμίσεις να επαναφέρει

την αρχαία θρησκεία. Μάλιστα, αυτοπροσδιοριζόμενος ως «Έλλην» καθιέρωσε τη χρήση τού όρου με τη σημασία του παγανιστή, προσδίδοντας έτσι θρησκευτικό νόημα στη λέξη.

Ο Νέρωνας (37-68 μ.Χ.) υιοθετήθηκε από τον Κλαύδιο και στη συνέχεια, μετά τον θάνατό του (54 μ.Χ.), ως κληρονόμος του, τον διαδέχθηκε στον θρόνο. Η φιλόδοξη μητέρα του, Αгриππίνα, άσκησε μεγάλη επιρροή στον Νέρωνα. Όταν η Αгриππίνα κατάλαβε ότι το κύρος της εξασθενούσε, επιχείρησε να υποστηρίξει τον νεαρό γιο τού Κλαυδίου, Βρετανικό. Το μόνο όμως που κατάφερε ήταν να επισπεύσει τη δολοφονία του αλλά και τη δική της. Ο Νέρωνας, σε αντίθεση με τη σκληρή προσωπικότητά του, θεωρούσε τον εαυτό του σπουδαίο καλλιτέχνη· ήταν φιλομαθής και είχε έφεση στην ελληνική γλώσσα. Κατά την περιοδεία του στη νότια Ιταλία και την Ελλάδα, έδωσε παραστάσεις, επιδεικνύοντας το ταλέντο του ως ηθοποιού και τραγουδιστή, με συνοδεία λύρας. Όσον αφορά το καταστροφικό γεγονός της φωτιάς της Ρώμης, οι περισσότεροι μελετητές θεωρούν σχεδόν βέβαιο, πλέον, ότι ο Νέρων δεν έβαλε τη φωτιά. Αυτή την αβάσιμη φήμη τη διέδωσε ο ιστορικός Κάσσιος Δίων ο οποίος έζησε έναν αιώνα μετά τον Νέρωνα και αναπαρήγε τις λαϊκές φημολογίες της εποχής. Παρ' όλα αυτά, ο Νέρωνας βρήκε στο πρόσωπο των χριστιανών τον αποδιοπομπαίο τράγο, εξαιτίας αυτής της καταστροφής, με αποτέλεσμα να ξεκινήσει διωγμούς και βασανιστήρια εναντίον τους. Παράλληλα, ο Νέρωνας ήταν φιλέλληνας και το απεδείκνυε σε κάθε ευκαιρία. Μάλιστα, κατά την περιοδεία του, στην Ελλάδα (65-67 μ.Χ.), ανακοίνωσε στους Έλληνες μια ιδιότυπη αυτονομία και φορολογικές ελαφρύνσεις. Οι Έλληνες, για να τον ευχαριστήσουν και τον κολακεύσουν, τον άφησαν να κερδίσει στις αρματοδρομίες των Ολυμπιακών Αγώνων.

Όσον αφορά τη διακειμενική σχέση που συνδέει την ποίηση του Χαραλαμπίδη με την του Καβάφη, τα καβαφικά ίχνη που ανιχνεύονται στα χαραλαμπίδια ποιήματα είναι ουκ ολίγα· έχει επιβεβαιωθεί αυτή η σχέση από τη λογοτεχνική κριτική και από μελετητές όπως οι Χριστοδουλίδου (Christodoulidou, 2021, pp. 8-18), Πυλαρινός (2007), Τσιανίκας (2007, σσ. 243-254) και αρκετοί άλλοι. Εκτός από τη χρήση του ονόματος του Καβάφη ή τον ίδιο τον Αλεξανδρινό ως θεματικά μοτίβα, μπορούμε να προσθέσουμε τους τίτλους ποιημάτων καβαφικών τω τρόπω, στίχους ή και σπαράγματα στίχων από ποιήματα του Καβάφη, την υιοθέτηση της καβαφικής ειρωνείας και κοινές συνισταμένες θεματικών που σχετίζονται με τη φθορά του χρόνου, τις τέχνες (ζωγραφική, πλαστικές τέχνες, κ.ά.), ή ακόμα και τη δημιουργία προσωπείων και του ψευδοϊστορικού περιβάλλοντός τους. Μεταξύ άλλων, και οι αναφορές σε κοινά ιστορικά ή και φανταστικά πρόσωπα. Ωστόσο, εδώ, θα εστιαστούμε στους δύο ρωμαίους αυτοκράτορες, διότι, αν εξαιρέσουμε την αμφιλεγόμενη προσωπικότητά τους και τη συνακόλουθη διακυβέρνηση της Αυτοκρατορίας υπό των ημερών τους, συνδέονται κατά κάποιον τρόπο, λόγω της στάσης που επέδειξαν απέναντι στον Χριστιανισμό και στον ελληνισμό εν γένει. Ως εκ τούτου, αυτό το γεγονός αποκτά ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα καθ' ημάς. Παράλληλα, έτυχαν να βιώσουν και οι δύο ριζικές αλλαγές στην πολιτισμική ταυτότητα της Αυτοκρατορίας, κυρίως ως προς τον θρησκευτικό χαρακτήρα της, λόγω της εμφάνισης και εδραίωσης του χριστιανισμού ή της έντασης των σχέσεων των Ρωμαίων με τους Ιουδαίους αλλά και ως προς τον αυξανόμενο ρόλο της Ανατολής και του ελληνισμού στη διακυβέρνηση της αχανούς έκτασης της Αυτοκρατορίας. Όλα αυτά τα γεγονότα εκλήθησαν να αντιμετωπίσουν με τις επιλογές και τις αποφάσεις τους.

Η ουσία της έννοιας «ελληνικός», όπως και το εύρος των συνόρων του ελληνισμού, είναι αυτό που απασχολεί ιδιαίτερα τόσο τον Χαραλαμπίδη όσο και τον Καβάφη, ενώ παράλληλα τυγχάνει να έχουν κοινή αντίληψη περί αυτού, όπως υποστηρίζει και ο ίδιος ο, εκ Κύπρου ορμώμενος, ποιητής, σε συνέντευξή του στον Β. Καλαμαρά: «Με τον Καβάφη με συνδέει περισσότερο η κοινή αίσθηση της ελληνικότητας, όπως μας δόθηκε η χάρη να την αντιλαμβανόμαστε σε τούτα τα “νερά της Κύπρου, της Συρίας και της Αιγύπτου, αγαπημένα των πατρίδων μας νερά”. Προσπαθώ να κατανοήσω βαθύτερα, και φυσικά, να προεκτείνω με τον δικό μου τρόπο ζητήματα που άγγιξε το μαγικό χέρι του Καβάφη» (Χαραλαμπίδης, 2009β, σ. 306).

Για να επιστρέψουμε στα πρόσωπα αναφοράς της έρευνας, όσον αφορά τον Ιουλιανό, οι βιβλιογραφικές αναφορές κάνουν λόγο για επτά καβαφικά ποιήματα (με ένα ανέκδοτο) που αναφέρονται σε αυτόν (Μερακλής, 2020), έως και δώδεκα συνολικά (υπολογίζοντας και κάποια ατελή ή και σχεδιάσματα). Στον Χαραλαμπίδη, από την άλλη πλευρά, τα ιουλιανά ποιήματα είναι τέσσερα· τρία στην ποιητική συλλογή *Δοκίμιν* (2000) και ένα στην αμέσως επόμενη *Κυδώνιον μήλον* (2006). Όσον αφορά τον αυτοκράτορα Νέρωνα, η έρευνα καταγράφει λιγότερες σε αριθμό αναφορές: δύο καβαφικά ποιήματα του κανόνα και ένα του Χαραλαμπίδη στη συλλογή *Μεθιστορία* (1995).

Σύμφωνα με την Αθανασοπούλου (2000, σ. 174), στην περιφέρεια του Ιουλιανού κύκλου κινούνται και άλλα ποιήματα του Χαράλαμπίδη, τα οποία, αν και δεν αναφέρονται ρητά στον Ιουλιανό, ενισχύουν την ποιητική ιδέα που γεννάει τον κύκλο των Ιουλιανών. Αντίστοιχα, εντοπίζονται ανάλογα ποιήματα στο έργο του Καβάφη, τα οποία όμως δεν θα αναφερθούν εδώ, καθώς δεν αποτελούν αντικείμενο μελέτης του παρόντος άρθρου.

Βιβλιογραφική επισκόπηση και συγκριτική μελέτη

Η περίπτωση του Ιουλιανού

Ο Ιουλιανός (Flavius Claudius Julianus, 331/332-363 μ.Χ.) υπήρξε ίσως το πιο «ανήθικο» στοιχείο για τους χριστιανούς, με αποτέλεσμα να τον φιλοδωρήσουν με δύο ηχηρά επίθετα: Αποστάτης και Παραβάτης (Τσιανίκας, 2023, σ. 275). Και αυτό, γιατί έμεινε γνωστός στην Ιστορία για την προσπάθειά του να αναγεννήσει διά νόμου τον παρηκμασμένο ήδη εκείνη την εποχή παλαιό ελληνικό κόσμο, τον «εθνικό» – όπως τον αποκάλεσαν – ή διαφορετικά, τον ειδωλολατρικό.

Με το πρόσχημα του Ιουλιανού, λοιπόν, και των χριστιανών ή Αντιοχέων αντιδίκων του, ο Καβάφης δεν περιορίζεται απλώς στη διαγραφή ιστορικών προσωπογραφιών, ούτε μένει στην καταγγελία ενός νόθου αναχρονισμού. Με τα ποιήματά του αλλά και τα συγκείμενά τους προχωρεί σε βάθος και αναλύει τη διάσταση: α) της αντιπαλότητας των δύο κόσμων και πολιτισμών, του χριστιανικού (ή ανατολικού) και του ελληνικού (ή εθνικού)· β) του συγκρητισμού των δύο αντιλήψεων ζωής, της αισθητικής (ή ηδονιστικής) και της θεωρητικής (ή ασκητικής)· και γ) της εναλλαγής των δύο τρόπων και μεθόδων, της ιστορικής (και λογικής) και της υπερβατικής (και ανορθόλογης) προσέγγισης των φαινομένων (Δάλλας, 2009, σ. 80).

Ο Σεφέρης, στη μελέτη του για τον Καβάφη, αναφέρει πως για τον Αλεξανδρινό ο Ιουλιανός «αποτελεί σκάνδαλο, έναν κάρφο στον ορίζοντα ή ένα είδος αθέμιτου ανταγωνισμού» (Σεφέρης, 1984, σ. 134). Αυτό το χαρακτηριστικό του Ιουλιανού αποτελεί την αντίφαση που τον εγκλωβίζει ανάμεσα σε δύο κόσμους. Μάλιστα, για πολλά χρόνια, η έρευνα, για τη στάση του Καβάφη, απέναντι στον Ιουλιανό και τους αντιπάλους του, δίχασε τη φιλολογική ερμηνεία.

Στα ποιήματα που γράφονται από το 1896 μέχρι το 1933, η περσόνα του Ιουλιανού προβάλλει θραυσματική και διαθλασμένη στους πολλαπλούς καθρέφτες της αναγνωστικής συνείδησης. Μπορεί να ήταν και η πρόθεση του ποιητή αυτή, να σταθεί αμερόληπτος και αμέτοχος μπροστά στο φαινόμενο της ιστορικής μετάβασης από το παλαιό στο νέο χωρίς να παίρνει θέση. Στις περισσότερες των περιπτώσεων αρθρώνεται μια συλλογική φωνή που αφήνει τον Ιουλιανό τραγικά ή κωμικά εκτεθειμένο στο κοινωνικό σώμα, αναπαράγοντας πολυπρισματικά το δράμα του του «μη ανήκειν» (Βασιλειάδη, 2019, σσ. 122-123).

Χαρακτηριστικά, στο ποίημα «Ο Ιουλιανός, ορών ολιγωρίαν» διαφαίνεται το δράμα του αυτοκράτορα, ο οποίος δεν έχει καταλάβει ότι δεν μπορεί να θέσει αυστηρούς κανόνες στην αρχαία θρησκεία, αφού πάνω απ' όλα αυτό που τη διέκρινε – και διέκρινε ταυτόχρονα όλους τους εθνικούς – ήταν η ελευθερία. Έτσι, μένει μετέωρος, δίχως ακόμη και το ενδιαφέρον των εθνικών προς τις προσπάθειές του να ενισχύσει τη θρησκεία τους. Μάλιστα, ο χαρακτηρισμός του ως «χριστιανομαθημένου» τονίζει το πόσο μόνος βρίσκεται ανάμεσα στους δύο κόσμους – ούτε χριστιανός ούτε πραγματικά εθνικός. Ο Καβάφης επιστρατεύει, για μια ακόμη φορά την ειρωνεία, για να μεταφέρει το μήνυμά του και να σχολιάσει με ένα μειδίαμα την κατάσταση. Η ειρωνεία του ποιητή είναι προφανής και έρχεται να επιβεβαιώσει την κατεξοχήν αντικειμενικότητά του στις κρίσεις του.

[...] Οι φίλοι του δεν ήσαν Χριστιανοί·
αυτό ήταν θετικών. Μα δεν μπορούσαν κιόλας
να παίζουν σαν κι αυτόνα (τον Χριστιανομαθημένο)
με σύστημα καινούριας εκκλησίας,
αστείον και στην σύλληψι και στην εφαρμογή.
Έλληνες ήσαν επί τέλους. Μηδέν άγαν, Αύγουστε.

Ο Καβάφης εμφανίζει τον Ιουλιανό ανάμεσα σε δύο πυρά, μην μπορώντας να διατηρήσει τις ρομαντικές του ιδέες περί ελληνισμού και αρχαίου πολιτισμού. Φαίνεται μάλλον άνους παρά σοφός, φαιδρότατος παρά ευγενής και θλιμμένος· τελικώς δεν παίζει σε δράμα αλλά σε σάτιρα εναντίον του εαυτού του. Χάνοντας το αξίωμα του πρωταγωνιστή, ο Ιουλιανός του Καβάφη είναι ένας απλός ηθοποιός που διαρκώς κρίνεται από ένα εχθρικό πλήθος (Βασιλειάδη, 2018, σ. 145). Πιο συγκεκριμένα, στους παραπάνω στίχους η καβαφική θέση εκφράζεται μέσω της ειρωνείας των γεγονότων. Σύμφωνα με την Κωστίου (2005, σ. 188), «το μοτίβο της πλάνης και της διάψευσης των προσδοκιών» έχει εδώ δομικό ρόλο, αφού ο Ιουλιανός δεν αντιλαμβάνεται άμεσα τη συμπεριφορά των εθνικών και τον λόγο της αποστροφής τους προς τους κανόνες που θέλει να θέσει στη θρησκεία, χάνοντας το κουράγιο του, απογοητευμένος, παρατηρώντας «ολιγωρία», ενώ στην πραγματικότητα, η αλήθεια είναι πολύ βαθύτερη: ουσιαστικά, δεν κατανοεί τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η παλαιά θρησκεία η οποία έδειχνε ανοχή σε άλλα δόγματα, διαπνεόταν από ελευθερία της πίστης και αποτελούσε εξαιρετικό παράδειγμα μιας θρησκείας του κράτους.

Η πολύτροπη καβαφική ειρωνεία είναι ένας φιλόξενος ποιητικός τόπος που στεγάζει τα δραματικά ασυμφιλίωτα χαρακτηριστικά του παγιδευμένου στα ιστορικά και ιδεολογικά του αδιέξοδα Ιουλιανού. Ο καβαφικός ποιητικός λόγος δεν αποτυπώνει ποτέ αδιαμεσολάβητα τις σκέψεις του, ενώ η προσωπική του περιπέτεια παραμένει για τον αναγνώστη προϊόν εικασίας (Κωστίου, 2022, σ. 483).

Το ποίημα που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω της αποτύπωσης του δυϊσμού της ταυτότητας του νεαρού Ιουλιανού, παράλληλα με τις ιδιομορφίες του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ανδρώνεται, πριν ακόμα η πουριτανική μισαλλοδοξία παγιωθεί ως σταθερό χαρακτηριστικό του, είναι «Ο Ιουλιανός εν Νικομηδεία» (Κωστίου, 2022, σ. 483).

Άστοχα πράγματα και κινδυνώδη.

Οι έπαινοι για των Ελλήνων τα ιδεώδη. [...]

Α οι συμβουλευσαντες δεν ήσαν διόλου συνετοί.

Παρέγινε -λέγει ο Μαρδόνιος- η ιστορία αυτή, [...]

Ο Ιουλιανός πηγαίνει πάλι αναγνώστης

στην εκκλησία της Νικομηδείας,
όπου μεγαλοφώνως και μετ' ευλαβείας

πολλής τες ιερές Γραφές διαβάζει,
και τη χριστιανική του ευσέβεια ο λαός θαυμάζει.

Ο Καβάφης εδώ επινοεί ένα πολιτικό «επεισόδιο» των νεανικών χρόνων του Ιουλιανού, που αναδεικνύει την ειρωνεία των σχέσεων και των δομών της εξουσίας, καθώς και την ειρωνεία της ίδιας της Ιστορίας. Βασικό όχημα της ειρωνείας του είναι ένα αμέτοχο ιστορικοφανές αφηγηματικό προσωπείο το οποίο κατειρωνεύεται το πολιτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ανδρώνεται ο Ιουλιανός. Αυτό άλλωστε αφορούν οι δώδεκα από τους δεκαέξι στίχους του ποιήματος, έναντι των τεσσάρων που αφορούν τον Ιουλιανό (Κωστίου, 2022, σ. 485).

Στην περίπτωση του Χαραλαμπίδη, φαίνεται αισθητά ότι από την ποιητική συλλογή *Δοκίμιν* (2000), «όπου πραγματοποιείται με εξαιρετικό τρόπο η σύναψη του ελληνισμού σε ενιαίο όλο και πλεονάζει το μεγαλείο του οικουμενικού ελληνισμού» (Πυλαρινός, 2007, σ. 56), η περσόνα του Ιουλιανού μπορεί να ενσαρκώσει την έκφραση της φιλοσοφικής και υπαρξιακής σκέψης του ποιητή. Για τον Χαραλαμπίδη, ο Ιουλιανός βρίσκεται ανάμεσα σε άλλα πρόσωπα της αρχαιότητας τα οποία χρησιμοποιεί ως προσωπεία, για να αποστασιοποιηθεί και να εξοβελίσει το υποκειμενικό στοιχείο από τις εκπεφρασμένες ποιητικές ιδέες του. Καταφέρνει έτσι να συνυφάνει τόσο περίτεχνα τους μύθους, τα γεγονότα, τη σύγχρονη και αρχαία ιστορία, τα συγκεκριμένα πρόσωπα, το διακείμενο και το περικείμενό τους, γεγονός το οποίο αποτελεί την ουσία της ποίησης του κράτους. Ανάμεσα στα άλλα ποιητικά στοιχεία δεν υιοθετεί μονάχα το πρόσωπο του Ιουλιανού από το έργο του Καβάφη αλλά και την ίδια την καβαφική ειρωνεία.

Πιο συγκεκριμένα, και στα ποιήματα του Χαραλαμπίδη υπάρχει η γνωστή από τον Καβάφη αντίστιξη ανάμεσα στους Αντιοχείς (τους χριστιανούς γενικότερα) και τον εθνικό-παγανιστή Ιουλιανό, όπως επίσης παρουσιάζεται και η μεταξύ τους ιδεολογική σύγκρουση με την ίδια ένταση που εμφανίζεται και στο έργο του Αλεξανδρινού (Αθανασοπούλου, 2020, σ. 175). Στο ποίημα «Πρεσβεία Χριστιανών στον Ιουλιανό» (Δοκίμιν), στις δύο πρώτες στροφές, η διάθεση συμβιβασμού και η επιθυμία επανεκκίνησης των συζητήσεων και διαπραγματεύσεων από την πλευρά των χριστιανών υπονομεύονται και ανατρέπονται στις αμέσως επόμενες στροφές.

Ας λησμονήσωμεν τα επισυμβάντα,
πάντες αρξώμεθα εκ του μηδενός.
Εσείς ως αυτοκράτορας αντιπαρέρχεσθε
τους αυστηρούς αναθεματισμούς
κι εμείς αποδεχόμεθα πως ήταν
βραχνάς, καν όνειρον απατηλό.
Εν επισήμω τελετή ο Ποιμὴν
θα εναγκαλισθῆ την μεταμέλειαν,
τον ασεβείας λόγον θ' αποσβέση
και θ' αποκαταστήσῃ την εικόνα.

Αυτά οι Χριστιανοί. Τους άκουγε με πώγωννα
κυρτό που ψέλλιζε το «θού» και «φυλακὴν».
Κρυφοχαμογελώντας μισανοίγει
το στήθος του και δείχνει τα σημεῖα
όπου τον άγγιξε ο Χριστός· εδώ κι εδώ

Εκείνοι αποσβολώθηκαν και φρίξαν.
Ὡστε λοιπόν ο Κύριος και Θεός των
είχε παρτίδες μετ' αυτού; Ἄπαγε δαίμων!
Δεν τον πιστέψαν βέβαια και στο δρόμο
τα λέγαν συναλλήλως: «Φάρσα κλασική.
Να μη μας ξεγελά ο αντίχριστος αυτός!
Τυλίγει ξετυλίγει την αλήθεια,
ωσάν αράχνη πλέκει τον ιστό,
αρίστους είχαν όντως διδασκάλους,
από παιδί ξεχώριζε εις ευλάβειαν,
ως φαίνεται καλοθυμάται ακόμα
τα εξαπτέρυγα και τους αγγέλους
με τους οποίους έπαιζε μικρός».
«Αλλά κυρίως», πρόσθεσεν ο Φίλων,
«μένοντας με την αίσθηση της μνήμης
προσοικειώνεται και τη μορφή της. [...]

Οι χριστιανοί αποδομούν τη φιλοχριστιανική στάση του Ιουλιανού αποκαλώντας τη «φάρσα κλασική», ενώ παράλληλα τον παρουσιάζουν ως «αντίχριστο», ως μια «αράχνη που πλέκει τον ιστό της» με σκοπό να τους παρασύρει και να τους παραπλανήσει με δόλο. Από την άλλη πλευρά, οι ίδιοι εκμυστηρεύονται τις κρυφές απόψεις τους για τον ίδιο και το παρελθόν του. Η ειρωνική διάθεση του Χαραλαμπίδη εστιάζεται στην αντίθεση τού «είναι» και του «φαίνεσθαι». Παρά τις διαφαινόμενες θετικές προσδοκίες γύρω από το ζήτημα της γεφύρωσης των διαφορών, αυτές παραμένουν αγεφύρωτες.

Η ειρωνεία, σύμφωνα με τον Muecke, μπορεί να λειτουργήσει αυτοπροστατευτικά, εφόσον βοηθά τον είρωνα να μην πάρει συγκεκριμένη θέση, όταν δεν το επιθυμεί, είτε γιατί δεν είναι σίγουρος για την κρίση του είτε γιατί δεν θέλει να εκθέσει την πραγματική του άποψη (Κωστίου, 2005, σ. 193). Αυτό, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, λειτουργεί στο ζήτημα της αντικειμενικής στάσης που παίρνει ο Καβάφης

απέναντι στα πράγματα. Ωστόσο, για τον Χαραλαμπίδη, η ειρωνεία λειτουργεί κάπως διαφορετικά. «Στα ποιήματά μου», δηλώνει, «θα συναντήσεις την ειρωνεία συχνά σε κάποιες διασταυρώσεις, εκεί όπου τα πράγματα αγριεύουν από τον παραλογισμό της ζωής. Όταν τα πράγματα αγριεύουν, η θλίψη που κατέχει ρόλο ευγενείας, ανασύρει την ειρωνεία και το ανάλαφρο χιούμορ –η τραγικότητα σμίγει εδώ με τη ζωή κι επέρχεται η κάθαρση» (Χαραλαμπίδης, 2009α, σ. 300).

Σε τέτοιες εποχές διασταυρώσεων και αλλαγών στην ιστορία, ο Χαραλαμπίδης στην Κύπρο που ένα πολύ μεγάλο τμήμα της είναι κατεχόμενο από τους τούρκους εισβολείς, και ο Ιουλιανός στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία που μετατρέπεται σε Βυζαντινή και Χριστιανική, η ειρωνεία έρχεται να αναδείξει την τραγικότητα των ηρώων που συμπιέζονται και συνθλίβονται ανάμεσα σε συμπληγάδες. Κατ' αυτόν τον τρόπο, «ο Ιουλιανός του Χαραλαμπίδη σκιαγραφείται με μεγαλύτερη συμ-πάθεια, δηλαδή τραγικότητα, από ό,τι στον Αλεξανδρινό» (Αθανασοπούλου, 2020, σ. 178). Επίθετα – χαρακτηρισμοί προς τον αυτοκράτορα – που απαντούν στην ποίηση του Καβάφη («κούφος», «ανόητος», «γελοιωδέστατος», «κάθαρμα»), δεν υφίστανται στα ποιήματα του Χαραλαμπίδη· κατ' αντίστιξη διαβάζουμε: «περιλυπούμενος», «ολόδακρυς», «γερο-δυστυχής». Στον πυρήνα της χαραλαμπίδειας ποίησης υφίσταται μάλλον η ειρωνεία, όπως την αντιλαμβάνεται ο Jankelevitch: «η ειρωνεία είναι το αντίδοτο στον σχολαστικισμό, στις ψευδείς τραγωδίες, στις μονομανίες, στην τάση για απόλυτεςπίστεις ή για ολοκληρωτικές οδύνες· είναι ταυτόχρονα αρχή μέτρου και ισορροπίας και μια από τις μορφές της αιδημοσύνης» (1997, σσ. 159-160 & Κωστίου, 2005, σ. 194).

Από την άλλη πλευρά, ο Ιουλιανός του Καβάφη δέχεται πυρά με καυστικό τρόπο για το καταγέλαστο ενός αναχρονισμού, δηλαδή τις προσπάθειές του να γυρίσει το ρεύμα της Ιστορίας προς τα πίσω. «Ο Ιουλιανός πληροί τον ρόλο του αποδιοπομπαίου τράγου χωρίς να αγωνισθεί ενάντια σε έναν παντοδύναμο Γαλιλαίο, δίχως να πέσει ηττημένος στη μάχη. Αποκλεισμένος, αξιώνει την ταυτότητά του όχι ως θύματος ενός πολέμου λίγο-πολύ ταγμένου κατά του χριστιανισμού, αλλά ως ατόμου παντελώς απομονωμένου από μια κοινωνία που ανέχεται το διάμεσο και το μη απόλυτο. Γελοιογραφική εκδοχή αυτής της φιλοσοφίας, ο Αποστάτης συνοψίζει τις θεολογικές κατηγορίες τού Καβάφη» (Βασιλειάδη, 2018, σ. 177).

Αυτή, ωστόσο, η υβριδική θέση του Ιουλιανού –υποστηρικτής της αρχαίας θρησκείας αλλά και με χριστιανική αγωγή– είναι το χαρακτηριστικό του που παρουσιάζεται emphaticά στα ποιήματα του Χαραλαμπίδη. Το ποιητικό υποκείμενο στην ποίηση του Χαραλαμπίδη τονίζει τη χριστιανική αγωγή του Ιουλιανού και ακριβέστερα, την πρόθεσή του να συγκεράσει τις δύο ιδεολογίες-θρησκείες. Η συγκεκριμένη οπτική διαφέρει από εκείνη του Αλεξανδρινού, καθώς ο Καβάφης αναφέρεται περισσότερο στα χαρακτηριστικά της ζωής των Αντιοχέων, η οποία παραμένει στην πραγματικότητα «ελληνική».

Ο Χαραλαμπίδης υιοθετεί ενίοτε ορισμένες από τις καβαφικές τεχνικές· παρ' όλα αυτά, δεν παύει να ανανεώνει την ποίησή του, πάντα με το δικό του πρίσμα. Αυτό επιβεβαιώνεται και στο ποίημά του «Ιουλιανός σχολιάζων τα πάθη τα σεπτά» (Δοκίμιν):

Όταν δηλοί “Κατήλθες εν τοις κατωτάτοις”
φως φανερό νοεί την Ελευσίνιον σήραγγα.
Όταν αλλού αναφέρεται ως “Ελκόμενος”
νοείται ο Διόνυσος ενώπιον του Πενθέως.
Όταν άκουμε άδοντα τον “Επιτάφιον Θρήνον”
θα πρέπει να νοούμε σαφέστατα τον Άδωνι.

[...]

Ας μη επεκτείνω περαιτέρω· χάρις
προέχει και αφθαρσία ή ευκοσμία· ουχί
πομπές Χριστιανών και άλλα βλαστήματα
(Πύλαι Άδου κλπ.) τον Ήλιον κρύπτοντα.

[...]

Για τούτο περιορίζονταν σε δαύτες
τις πρόχειρες αστείες του σημειώσεις.

Τις περιέσωσε ο Μαρτίνος μάρτυς
για να θυμίζουμε το πέρασμά του.

Στο εν λόγω ποίημα ο Χαραλαμπίδης χτίζει ένα ψευδοϊστορικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο εντάσσει ορισμένες «πρόχειρες και αστείες» σημειώσεις του Ιουλιανού. Δεκαπέντε από τους εικοσιτρείς στίχους αφορούν αυτές τις υποθετικές σημειώσεις οι οποίες διασώζονται (τραγική ειρωνεία!) από έναν εχθρό του Ιουλιανού, τον χριστιανό μάρτυρα ονόματι Μαρτίνο. Το λογοπαίγνιο γύρω από το όνομα του φανταστικού προσώπου του μάρτυρα προσδίδει μεγαλύτερη ένταση στην ειρωνεία. Αυτού του είδους η τεχνική δημιουργίας ενός φανταστικού πρωτογενούς υλικού το οποίο εξυπηρετεί την πρόθεση του ποιητή, εντοπίζεται συχνά στα καβαφικά ποιήματα. Για παράδειγμα, στο ποίημα «Εν τω μηνί Αθύρ» η ιδιαιτερότητα τού ποιήματος έγκειται στο γεγονός ότι το καβαφικό επίγραμμα έχει δημιουργηθεί ευφυώς με διπλή διαστρωμάτωση. Τα θραύσματα του επιγράμματος, που υποτίθεται ότι έχουν διασωθεί, είναι ακριβώς εκείνα που έχει επιλέξει ο ποιητής, ώστε να επιτύχει την ανάγνωση που επιθυμεί. Έτσι, η πρώτη διαστρωμάτωση του ποιήματος αφορά την ανάγνωση της ξεθωριασμένης ταφόπετρας, ενώ η δεύτερη, αποτελεί την προσπάθεια που κάνει ο ποιητής να συμπληρώσει τα κενά της αλλοιωμένης από τον χρόνο ταφόπετρας. Σε άλλα συνθέματά του, όπως για παράδειγμα «Στα 200 π.Χ.», ο ποιητής αφορμάται και από ιστορικές επιγραφές ή σπαράγματα ιστορικών κειμένων.

Στο παραπάνω ποίημα, οι ιστορικοφανείς σημειώσεις του Ιουλιανού τον βοηθούν, ώστε να αναδείξει την υποθετική επιθυμία του ρωμαίου αυτοκράτορα να συγκεράσει τις δύο θρησκείες, τον χριστιανισμό και την ειδωλολατρία. Γενικότερα, τέτοιοι στοχαστικοί προβληματισμοί μπορεί να μην έχουν ιστορική βάση, αλλά η ποίηση κατά τον Χαραλαμπίδη, πρέπει να διαδραματίζει αυτόν τον ρόλο και να στοχάζεται ειρωνικά και αποστασιοποιημένα. «Όταν μιλάμε για αλήθεια, όλα είναι υπαρκτά και ανύπαρκτα. Η αλήθεια δεν υπάρχει παρά μονάχα στα όνειρα της ποίησης, και αυτό ίσως αποτελεί τη μόνη δυνατή πραγματικότητα», δήλωσε σε συνέντευξή του ο Χαραλαμπίδης (2009α, σ. 289), επιχειρώντας να εξηγήσει τον σκοπό της ποίησης και τη χρήση του μύθου και της ιστορίας.

Μάλιστα, στο εν λόγω ιουλιανό ποίημα, ο συγκερασμός των θρησκειών (ως ιστορικού και μυθολογικού γεγονότος) φαίνεται από τις φράσεις που, από τη μια πλευρά, αφορούν τον Χριστό, από την άλλη όμως ερμηνεύονται λανθασμένα και παραποιημένα από τον Ιουλιανό με βάση την αρχαία θρησκεία [α] «Κατήλθες εν τοις κατωτάτοις»: πρόκειται για απόσπασμα από τις *Καταβάσεις του Πάσχα - Ωδή στ΄*, και αναφέρεται στον Ιησού Χριστό, ο οποίος, σύμφωνα με τη χριστιανική θρησκεία, κατέβηκε στον Άδη, για να σπάσει τα αιώνια δεσμά των νεκρών και να τους σώσει (σύμφωνα και με την προφητεία του Ησαΐα στην Παλαιά Διαθήκη για τον Μεσσία), β) «Ελκόμενος»: ο «ελκόμενος Χριστός» αποτελεί γνωστή φράση στον Χριστιανισμό και σημαίνει στη νεοελληνική, «ο Χριστός που σύρεται» (προς τη σταύρωση). Μάλιστα, υπάρχει και ένας ναός της Μεσοβυζαντινής περιόδου στη Μονεμβασιά με το ίδιο όνομα, Ιερός Ναός του Ελκόμενου Χριστού, χάρη και σε ένα παρεκκλήσι του, όπου βρίσκεται η εικόνα του Ελκόμενου Χριστού. Ο αγιογράφος Φώτης Κόντογλου την είχε χαρακτηρίσει ως τη σπουδαιότερη Σταύρωση σε φορητή εικόνα]. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ο ίδιος ο αυτοκράτορας πως η δογματική χριστιανική ερμηνεία τέτοιων ανάλογων φράσεων αποτελεί βλασφημία των Χριστιανών και σκόπιμα ατοπήματά τους («ουχί πομπές Χριστιανών και άλλα βλαστήματα τον Ήλιον κρύπτοντα»).

Αυτή η δυσaréσκεια και η διαφαινόμενη λύπη του Ιουλιανού για τη φθορά και την παρακμή της αρχαίας θρησκείας εκφράζεται και στο ποίημα του Χαραλαμπίδη «Ιουλιανός περιλυπούμενος» (*Δοκίμιν*). Ο αναγνώστης και η αναγνώστρια, εκτός από την έκπτωση των αρχαίων ηθών, των συμβόλων της θρησκείας και των θεών της, γίνεται θεατής και της αντιστροφής της σημασίας που έχουν δώσει οι Χριστιανοί σε όλα τα αρχαία ήθη. Για παράδειγμα, θεωρείται ότι ευτελίζεται η ιερότητα της δάφνης, όταν χρησιμοποιείται για ξεμάτιασμα, αντίδοτο στη βασκανία, ή βότανο προς χρήση απώθησης σκόρων και ποντικών.

Εμείς αυτούς θα πρέπει ν' αποτρέπουμε
ώστε να μη ευτελίζουν τη δάφνη,
τη δάφνη για ξεμάτιασμα για βασκαμένους,
σε πολεμία των σκόρων, σε σκιάχτρο ποντικών.

Τά 'χουν ρημάξει όλα· την Κασταλία πηγή
«πηγήν εκ τάφου ομβρήσαντος Χριστού»
αποκαλούν οι πλάνοι. Πού να στηριχθείς;

[Η φράση «πηγήν εκ τάφου ομβρήσαντος Χριστού» ανήκει στον Κανόνα των Μυροφόρων –Ωδή γ' που ψάλλεται την Κυριακή των Μυροφόρων μετά το Πάσχα. Σύμφωνα με τη χριστιανική θρησκεία, οι μυροφόρες βλέπουν «ιδίους όμμασι» τα ανέπαφα, και καθόλου σκορπισμένα νεκρικά σουδάρια που κανείς δεν τα άγγιξε και αποτελούν μέχρι σήμερα το ανερμήνευτο γεγονός της Ανάστασης. Στο ποίημα, σκοπίμως, αναφέρεται πως αυτή η πηγή είναι η Κασταλία πηγή στους Δελφούς, γνωστή από την αρχαιότητα για τη σύνδεσή της με τον θεό Απόλλωνα και τον εξαγνισμό, πριν από το Μαντείο. Η παρερμηνεία και η ανάμειξη των θρησκειών (χριστιανισμού και ειδωλολατρίας) είναι και εδώ παρούσα, για να υπηρετήσει τον σκοπό του ποιητή.]

Ο Ιουλιανός βρίσκεται σε απόγνωση και απογοήτευση, παρατηρώντας όλα τα παραπάνω στη ζωή των Αντιοχέων. Ο ειρωνικός τόνος, ωστόσο, είναι παρών και σε αυτό το ποίημα. Η αντιστροφή της σημασίας των λέξεων και των ηθών αποτελούν καυστικά σχόλια του ποιητή για το πώς αντιλαμβάνονται τόσο ο Ιουλιανός όσο και οι Χριστιανοί την πραγματικότητα. «Πολιτισμός σημαίνει ολιγωρία», «Τα λόγια της εγκράτειας, μέτρον της αρετής, πέραση εδώ δεν έχουν στους λάγνους Αντιοχείς», είναι μερικές από τις φράσεις που επιβεβαιώνουν την ανατροπή της παλαιάς πραγματικότητας. Αυτήν την πραγματικότητα αποχαιρετά ο Ιουλιανός του Χαραλαμπίδη στο ποίημα «Αποχαιρετισμός Ιουλιανού» (*Κυδώνιον μήλον*). Ο αρχαίος κόσμος έχει παρέλθει και, με μεγάλη σκληρότητα, ο Ιουλιανός ενθαρρύνεται – με ειρωνικό τρόπο – προς αποχώρηση μαζί με τις ιδεολογίες και τους θεούς του.

Να πάρεις από δω, Ειδωλιανέ,
τα ληρήματα και τους μύθους
του ξεγελασμένου νερού.
Τον άφωνο Απόλλωνα,
τον ανδρόγυνο Διόνυσο
και τον φαλλό, το μέγα σου μυστήριο.
Και βάλε ακόμα στο γομάρι σου
την πόρνη Αφροδίτη
(την γάμων αισχρών υπηρέτιν)
και τον Ερμαφρόδιτον και τον Πρίαπον
και τους διεσπασμένους θεούς.

Ο Χαραλαμπίδης, σύμφωνα και με τον ίδιο τον ποιητή – στην Ημερίδα Υποψηφίων Διδακτόρων 2025 (ΠΤΔΕ Πανεπιστήμιο Αιγαίου)–, στρέφει τον ποιητικό του φακό στην ανθρώπινη πλευρά του Ιουλιανού. Το παραπάνω ποίημα είναι μια απόδειξη αυτής της πρόθεσης. Ο Ιουλιανός στέκεται ενεδός, πικραμένος, αποδιωγμένος και «ολόδακρυς» απέναντι στους δύο από τους τρεις Ιεράρχες, τον Γρηγόριο και τον Βασίλειο. Αυτή η εικόνα του αυτοκράτορα δεν θυμίζει καθόλου έναν άνθρωπο με το κύρος ενός τέτοιου αξιώματος αλλά ένα τραγικό πρόσωπο ηττημένο από τις συνθήκες και την ίδια την ιστορία, η οποία τον ξεπέρασε.

Μάλιστα, οι καταληκτικοί σίχοι του ποιήματος: «Τέσσερα χρόνια τον χώριζαν / τέσσερα χρόνια / η μεταξύ των διαφορά», εντείνουν αυτήν την τραγικότητα, καθώς παρουσιάζεται η ταχύτητα των τεκτονικών αλλαγών στην αυτοκρατορία. Η μικρή χρονικά απόσταση της ηλικίας του Ιουλιανού με εκείνη των Ιεραρχών αποδεικνύει πόσο κοντά ήταν στην ηλικία αλλά, ταυτόχρονα, και πόσο μακριά στις αντιλήψεις τους, αφού εκείνοι είναι που τον αποπαίρνουν και τον ενθαρρύνουν να φύγει. Ο Μέγας Βασίλειος και ο Άγιος Γρηγόριος ίσως να γνώρισαν προσωπικώς τον Ιουλιανό στην Καισάρεια της Καππαδοκίας, όταν ο νεαρός πρίγκιπας ήταν εξόριστος στο φρούριο Μάκελλο. Σίγουρα όμως συναντήθηκαν, κατά τη διάρκεια των σπουδών τους, στην Αθήνα. Το μαρτυρεί ρητά ο Θεολόγος (Γρηγόριος, «Λόγος Δ'», PG 35, 692: «Τῷ ἀνδρὶ συνεγενόμην Ἀθήνησιν»). Για ακόμη μια φορά, παρατηρείται ότι στα ιουλιανά ποιήματα του Χαραλαμπίδη το ποιητικό υποκείμενό του εστιάζεται εξίσου και στη στάση των Χριστιανών. «Δεν επιθυμώ να μιλήσω για τον Ιουλιανό, αλλά για τους Χριστιανούς και τη στάση τους», υποστηρίζει ο ίδιος ο ποιητής σε συζήτηση στην Ημερίδα Υποψηφίων Διδακτόρων 2025.

Η περίπτωση του Νέρωνα

Εκτός από τον Ιουλιανό, ο έτερος ρωμαίος αυτοκράτορας, ο Νέρωνας (Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus, 37-68 μ.Χ.), είναι ένα πρόσωπο που απασχολεί τόσο τον Καβάφη όσο και τον Χαραλαμπίδη. Παρά τις έντονες φήμες γύρω από το ζήτημα της πυρπόλησης της Ρώμης από τον ίδιο, οι δύο ποιητές δεν εστιάζουν τον ποιητικό τους στοχασμό σε αυτό το γεγονός. Αξιοσημείωτη, ωστόσο, είναι η παρατήρηση ότι και στα τρία ποιήματα που σχετίζονται με τον Νέρωνα και τη βασιλεία του (δύο καθαφικά και ένα χαραλαμπίδειο), εμφανίζεται ξεκάθαρα η έντονη προσωπικότητά του και η διαρκής τάση για εξουσία, διατήρηση της δύναμης και αναγνώριση των σωματικών, πνευματικών και ηγετικών ικανοτήτων του.

Αρχίζοντας από τον Καβάφη και το ποίημά του «Τα βήματα», πρόκειται για μια επανασύνθεση του ποιήματος «Τα βήματα των Ευμενίδων» (1897), το οποίο ενσωματώθηκε στην οριστική συλλογή του 1910. Στο ποίημα πρωταγωνιστεί ο Νέρωνας απαλλαγμένος από τον βίο του διεφθαρμένου αυτοκράτορα και φαίνεται να οδεύει προς τον θάνατο με την πλήρη απερισκεψία του νέου που είναι δοσμένος στις απολαύσεις, χωρίς να μπορεί να ερμηνεύσει τα σημάδια των θεών (Βασιλειάδη, 2018, σσ. 94-95). Ο καθαφικός Νέρων αντίκειται στον μύθο του εγκληματία, για να αποδειχθεί απλό όργανο της μοίρας. Ο Καβάφης αφήνει εκτός κάδρου το παρελθόν του Νέρωνα σχετικά με την πυρπόληση της Ρώμης και τις αγωνιώδεις προσπάθειές του για καλλιτεχνικές επιτυχίες. Τον υποβάλλει σε έναν νομοτελειακό θάνατο, ο οποίος δεν μπορεί παρά να είναι τραγικός. Το παιχνίδι των θεών απέναντί του είναι τέτοιο που μόνο ως μια τραγική φιγούρα – οδεύοντας προς τον θάνατο ενώ παράλληλα αγνοεί το μέλλον του –, μπορεί ο αναγνώστης να τον αντικρίσει στα καθαφικά ποιήματα.

Ειδικότερα, ο Νέρωνας ως τραγικός ήρωας, δεν αντιλαμβάνεται μέσα στον λήθαργο του ύπνου του τη σοβαρότητα της κατάστασης και του κινδύνου που επέρχεται. Μια διαφορετική εκδοχή της πτώσης του έρχεται να αντιστρέψει τα πράγματα στο ποίημα, «Τα βήματα»: εν ώρα ύπνου («Σ' εβένινο κρεβάτι στολισμένο / με κοραλλένιους αετούς, βαθιά κοιμάται / ο Νέρων – ασυνείδητος, ήσυχος, κι ευτυχής/ακμαίος μες στην ευρωστία της σαρκός, / και στις νεότητος τ' ωραίο σφρίγος.») αυτοί που ανησυχούν περισσότερο είναι οι εφέστιοι θεοί του Νέρωνα, οι Λάρητες. Πρόκειται για κατώτερες ρωμαϊκές θεότητες, πρόσωπα της ρωμαϊκής μυθολογίας. Ήταν τα πνεύματα προστασίας ενός ορισμένου τομέα της ζωής. Στον χώρο του σπιτιού δρούσαν οι εφέστιοι Λάρητες (lares familiares) οι οποίοι λατρεύονταν σε μια κόγχη, με την ονομασία *lararium*, που βρισκόταν στο προαύλιο ή κοντά στην εστία. Εκεί γίνονταν προσφορές στους Λάρητες, στις περιπτώσεις γέννησης, ενηλικίωσης, γάμου, πένθους, απελευθέρωσης δούλων και απόλυσης στρατιωτών. Υπήρχαν επίσης οι Λάρητες που λατρεύονταν ως προστάτες του κράτους (lares praestites) και οι Λάρητες φύλακες των σταυροδρομιών (lares compitales), που λατρεύονταν σε βωμούς τοποθετημένους στα σταυροδρόμια.

Ως μικροί θεοί που είναι, παρουσιάζονται εύθραυστοι και ασυνεπείς· όμως λόγω της θείας φύσης τους αντιλαμβάνονται τα βήματα των Ερινύων που πλησιάζουν («ο ένας τον άλλο να σκουντά και σκουντουφλά, / ο ένας μικρός θεός πάνω στον άλλον πέφτει / γιατί κατάλαβαν τί είδος βοή είναι τούτη, / τα 'νιωσαν πια τα βήματα των Ερινύων»). Παρ' όλα αυτά, εκείνοι, και όχι ο Νέρωνας, ως φοβισμένοι θνητοί, τρέχουν να κρυφτούν από την τιμωρία η οποία θα επέλθει στον αυτοκράτορα, εξαιτίας όλων των εγκλημάτων που διέπραξε. Βέβαια, σύμφωνα και με την Κωστίου (2022, σσ. 408-409), στο συγκεκριμένο ποίημα η συμπεριφορά των Λαρητών αποτελεί επινόηση του Καβάφη, ο οποίος δεν ακολουθεί την εκδοχή του Σουητώνιου. Η συμπεριφορά τους περιγράφεται με τρόπο ειρωνικό.

Γενικότερα, το προσωπίο του καθαφικού Νέρωνα συγκροτείται με άξονα το εννοιολογικό ζεύγος δύναμη/αδυναμία: αρχικά, δηλώνεται η μεταφορική δύναμη του αυτοκράτορα με «τους δύο κοραλλένιους αετούς», που στολίζουν το κρεβάτι του, και παράλληλα με τις λέξεις «σφρίγος» και «ευρωστία», ενδείξεις της ορμής και της ρώμης του. Αντιθέτως, τα επίθετα «ασυνείδητος, ήσυχος κ' ευτυχής» κλιμακώνουν την παρουσίαση της πνευματικής κατάστασης του Νέρωνα από το ηθικό επίπεδο προς το θυμικό, καθώς η έλλειψη συνείδησης υπαινίσσεται έλλειψη αυτογνωσίας (Κωστίου, 2022, σ. 408).

Στο δεύτερο ποίημα του Καβάφη, «Η διορία του Νέρωνος», ο ποιητής, πλέον, παρουσιάζει έναν διαφορετικό Νέρωνα, μακριά από τον άτρωτο νεανικό χαρακτήρα του. Η κοινή συνισταμένη ανάμεσα στα δύο ποιήματα είναι η μοίρα του, ο θάνατος, γεγονός, ωστόσο, που δεν μπορεί να αναγνωρίσει, αφού αδυνατεί να δει τα

θεία σημάδια. «Η προβληματική σε αυτό το ποίημα αφορά πρωτίστως την αδυναμία των θνητών να καταλάβουν και να ερμηνεύσουν την έννοια του χρόνου» (Βασιλειάδη, 2018, σ. 106).

Δεν ανησύχησεν ο Νέρων όταν άκουσε
του Δελφικού Μαντείου τον χρησμό.
«Τα εβδομήντα τρία χρόνια να φοβάται.»
Είχε καιρόν ακόμη να χαρεί.
Τριάντα χρονώ είναι. Πολύ αρκετή
είν' η διορία που ο θεός τον δίδει
για να φροντίσει για τους μέλλοντας κινδύνους. [...]
Αυτά ο Νέρων. Και στην Ισπανία ο Γάλβας
κρυφά το στράτευμά του συναθροίζει και το ασκεί,
ο γέροντας ο εβδομήντα τριώ χρονώ.

Η τραγικότητα εδώ έγκειται στην αδυναμία του Νέρωνα να αναγνωρίσει το αμφιλεγόμενο των θεϊκών προειδοποιήσεων αλλά και την αυταπάτη της αθανασίας. Η ειρωνεία είναι διάχυτη στο ποίημα, ιδιαιτέρως όταν αποκαλύπτεται στους καταληκτικούς στίχους το πραγματικό νόημα του χρησμού. «Το ποίημα αναφέρεται σε ένα σύστημα χρονικότητας που θέτει σε δραματική αντιπαράθεση τον απατηλό χρόνο της νιότης με τον μη αναστρέψιμο χρόνο του γήρατος» (Βασιλειάδη, 2018, σ. 109). Τα αντιθετικά ζεύγη γέρος - νέος, συνετός - ασυνείδητος, Γάλβας - Νέρωνας, δραματοποιούν ό,τι πιο κοινότοπο και ανθρώπινο υπάρχει (μακριά από την υπερβολή και τη μανία του ιστορικού προσώπου-Νέρωνα), δηλαδή την απατηλή αντίληψη του χρόνου και της διάρκειας.

Το ζήτημα της αντίληψης των γεγονότων θεματοποιείται στο συγκεκριμένο ιστοριογενές ποίημα. Το αφηγηματικό προσωπείο παραθέτει την πληροφορία του χρησμού – ενώ έχει προηγηθεί η απατηλή ερμηνεία του από τον Νέρωνα – δίχως να σχολιάζει. Ο τρόπος με τον οποίο αποκαλύπτεται το δεύτερο επίπεδο ερμηνείας τού θέσει αμφίσημου χρησμού υπηρετεί τη λεκτική ειρωνεία του ποιήματος, η οποία, ωστόσο, είναι και ειρωνεία των γεγονότων (Κωστίου, 2022, σ. 411).

Από την άλλη πλευρά, στο ποίημα του Χαραλαμπίδη «Ελληνορωμαϊκός πολιτισμός» (*Μεθιστορία*), η ειρωνεία προσιδιάζει στο κωμικό ή και σατιρικό στοιχείο. Ο Νέρωνας εμφανίζεται ως ένας αδέξιος και ανίκανος αναβάτης στις αρματοδρομίες τις οποίες όμως καταφέρνει να κερδίσει, παρόλο που καταλήγει στον τερματισμό δίχως άρμα («τέθριππον»). Το κεντρικό θέμα του ποιήματος είναι εμπνευσμένο από το ιστορικό γεγονός της συμμετοχής του Νέρωνα στους Ολυμπιακούς αγώνες του 67 μ.Χ., όταν ανακηρύχθηκε νικητής στο σύνολο των αγωνισμάτων. Ειδικότερα, στο ποίημα αναφέρεται ο αγώνας που έδωσε στις αρματοδρομίες, όταν το άρμα του ανατράπηκε και κινδύνευσε να σκοτωθεί. Ωστόσο, οι Έλληνες τον ανακήρυξαν νικητή, εν μέσω επευφημιών, με αποτέλεσμα ο Νέρωνας να τους ξεπληρώσει αυτή τη χάρη χαρίζοντάς τους την αυτονομία τους και απαλλάσσοντάς τους από τη φορολογία.

Η πρόθεση του ποιητή να παρουσιάσει ένα κράμα πολιτισμών (εδώ του ρωμαϊκού και του ελληνικού) είναι εμφανής από τον τίτλο. Κάτι αντίστοιχο επιχειρεί και στα ιουλιανά του ποιήματα, όπου ο Ιουλιανός παρουσιαζόταν συχνά ως ο άνθρωπος που θα πετύχαινε να συνενώσει και να συνδυάσει τις δύο αντίπαλες θρησκείες και ιδεολογίες (τον Χριστιανισμό και την ειδωλολατρία). Στο παρόν ποίημα ο Χαραλαμπίδης αφορμάται από την επίσκεψη του Νέρωνα στην Ελλάδα, της οποίας τον πολιτισμό υπεραγαπούσε και θαύμαζε («Αν δεν ήτο Ρωμαίος, θα ήθελε ρητώς / να είναι Έλλην - ζείδωρος αυτός / στη λογική και ορθοφροσύνη τους / θέλει φανεί»). Ο ρωμαίος αυτοκράτορας λαμβάνει μέρος στους ελληνικούς αγώνες, γεγονός που δηλώνει πόσο ενωτικός επιθυμεί να παρουσιαστεί· παρ' όλα αυτά οι φιλοδοξίες και ο χαρακτήρας του προδίδουν και ανατρέπουν τα ρητά και μεγαλόστομα λόγια του. Έτσι, γελοιωδέστατα περιγράφεται αυτή η παρωδία αρματοδρομίας, ώστε ο ποιητής, δίχως να σχολιάσει ανοιχτά, να δώσει έμφαση στις πραγματικές επιθυμίες των συμμετεχόντων και στα ιδιοτελή συμφέροντά τους. Αξίζει, εδώ, να υπενθυμίσουμε πως και στο καβαφικό ποίημα «Η διορία του Νέρωνος» ο αυτοκράτορας για ιδιοτελείς σκοπούς είχε επισκεφθεί την Ελλάδα, και μάλιστα το μαντείο των Δελφών, για να λάβει χρησμό σχετικά με το πόσο θα διαρκούσε ακόμη η βασιλεία του.

Επιστρέφοντας στο ποίημα του Χαραλαμπίδη μπορούμε να παρατηρήσουμε πως η καβαφική ειρωνεία είναι εμφανής, ιδιαίτερα στην τονισμένη, λόγω της στιχουργικής επιλογής, λέξη: «κακοτυχιά»

[...] Λοιπόν ανέβηκε στο τέθριππόν του
κι ακράτητος σαν πάντα ο πολυνίκης
Ρωμαίος αυτοκράτωρ εφορμά.

Κακοτυχιά· παθαίνει έν' άλογό του
διάστρεμμα κι οι Έλληνες αμέσως
το αντικατασταίνουν μ' άλλο σφριγηλό.

Κακοτυχιά· του βγαίνει ένας τροχός
κι οι Έλληνες υπέροχα επεμβαίνουν
κι αρμόζουνε στο δίφρο του άλλο στέρεο. [...]

Παρ' όλα τα καβαφικά στοιχεία του ποιήματος, ο Χαραλαμπίδης δεν ενδιαφέρεται να παρουσιάσει εδώ ένα τραγικό πρόσωπο του Νέρωνα. Η προσοχή του εστιάζεται εξίσου και στους Έλληνες (λειτουργούν ως συμπρωταγωνιστές του Νέρωνα στο ποίημα). Όσο αλαζόνας, πλεονέκτης και υποκριτής μπορεί να χαρακτηριστεί στο ποίημα ο Νέρωνας, άλλο τόσο υποτελείς, υποκριτές και κοντόφθαλμοι μπορούν να χαρακτηριστούν και οι Έλληνες οι οποίοι, προκειμένου να ωφεληθούν, μετατρέπουν τους ιερούς Ολυμπιακούς αγώνες τους σε παρωδία αγώνων. Η ανατρεπτική ειρωνεία του τελευταίου τρίστιχου:

“Άλλ' όχι, μα το Δία, να συνεχίζουν
τις βροντερές ιαχές των - έτσι που πάνε
θα του ξαφρίσουνε τη βασιλεία”

σχολιάζει έμμεσα το γεγονός πως ο Νέρωνας, όσο κι αν έλεγε πως αγαπούσε τους Έλληνες, τελικώς, για να εξισορροπήσει τη ζημία από αυτές τις ελαφρύνοιες, λεηλάτησε την περιουσία πλουσίων Ελλήνων και ελληνικών πόλεων. Έτσι, καθρεπτικά και αντίστροφα, στην πραγματικότητα δεν επρόκειτο οι Έλληνες να «ξαφρίσουν» τη βασιλεία του Νέρωνα, αλλά ο ίδιος να «ξαφρίσει» την περιουσία τους, ως ένας κοινός, σκληρός και επικίνδυνα πονηρός τύραννος που ήταν.

Συμπεράσματα

Ο Χαραλαμπίδης υιοθετεί αρκετές από τις τεχνικές του Καβάφη, όπως επίσης χρησιμοποιεί και κοινά πρόσωπα ως προσωπεία, για να κρυφτεί πίσω από αυτά και να αντικειμενικοποιήσει τους προβληματισμούς και τους στοχασμούς του. Μία από τις κυριότερες μεθόδους προσέγγισης των ζητημάτων είναι η ειρωνεία (σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη πιο σκωπτική από εκείνην του Καβάφη). Ο Χαραλαμπίδης, όμως, δεν μένει μόνο μέχρι εκεί. Ανανεώνει το καβαφικό πρότυπο με ιδέες τις οποίες δύσκολα θα βλέπαμε στα καβαφικά ποιήματα, αφού για τον ίδιο «το ουσιώδες στην ποίηση, και γενικότερα στην Τέχνη, είναι να επιχειρεί να ανακαλύψει εκείνα που δεν γνωρίζει και όχι να προσφέρει εκ του ασφαλούς γνώσεις όπου κατέχει» (Χαραλαμπίδης, 2009α, σσ. 149-150).

Βασική πρόθεση και πρωτοτυπία της χαραλαμπίδειας ποιητικής είναι η σύγκραση των πολιτισμών, των εποχών, των ιδεολογιών, γεγονός το οποίο ελκύει τον Χαραλαμπίδη, διότι μεταστοιχειώνει, με αυτόν τον εύσημο τρόπο, την τέχνη του σε οικουμενική. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε στην αρχή της εργασίας μας το ζήτημα της ουσίας του ελληνισμού, η πίστη πως ο ελληνισμός είναι ένα κράμα πολιτισμικών στοιχείων, περιόδων, ιστορικών αλλαγών, θρησκειών, παραδόσεων από διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές, βρίσκεται στην καρδιά της ποίησής του.

Βιβλιογραφία

Αθανασιάδη, Π. (2005). *Ιουλιανός. Μια βιογραφία*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

- Αθανασοπούλου, Α. (2021). Καβαφικά ίχνη στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. Τα «Ιουλιανά» ποιήματα. *Καβάφης και Κύπρος, Πρακτικά του Α΄ επιστημονικού συνεδρίου του ομίλου λογοτεχνίας και κριτικής*, Λευκωσία 25 & 26 Σεπτεμβρίου 2020, σσ. 171-187.
- Βασιλειάδη, Μ. (2018). *Ο Κ.Π. Καβάφης και η λογοτεχνία της παρακμής. Μορφές, θέματα, μοτίβα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Βασιλειάδη, Μ. (2019). «Ο Επίσκοπος Πηγάσιος» του Κ.Π. Καβάφη. *Κονδυλοφόρος*, (17), σσ. 122-143.
- Δάλλας, Γ. (2009). *Ολίγο θα τον ξαναγγίξω. Ύστερα καθαφολογικά*. Αθήνα: Ηριδανός.
- Δάλλας, Γ. (2000). Ο Ιουλιανός και η διάσταση των δύο κόσμων στον Καβάφη. Στο Μ. Πιερής (επιμ.), *Η ποίηση του κράματος. Μοντερνισμός και διαπολιτισμικότητα στο έργο του Καβάφη*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σσ. 67-80.
- Δοϊρανλή, Α.Α. (2018). *Ο Κατά Καβάφην Ιουλιανός από την Ιστορία στην ποίηση*. Θεσσαλονίκη: Ostrakon Publishing.
- Καβάφης, Κ.Π. (2014). *Καβάφης: τα ποιήματα, α΄ τόμος (1897-1918)*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Καβάφης, Κ.Π. (2014). *Καβάφης: τα ποιήματα, β΄ τόμος (1919-1933)*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Κωστίου, Κ. (2005). *Εισαγωγή στην ποιητική της ανατροπής. Σάτιρα, παρωδία, ειρωνεία, χιούμορ*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Κωστίου, Κ. (2022). *...Ως όνομα ψιλόν. Η συγκρότηση και η λειτουργία του προσωπείου στην ποίηση του Κ.Π. Καβάφη*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Μάκριτζ, Π. (2008). *Εκμαγεία της ποίησης Σολωμός Καβάφης Σεφέρης*. Αθήνα: Εστία.
- Μερακλής, Μ.Γ. (2020). Καβάφης και Ιουλιανός. *Διάστιχο*, Ιανουάριος 2020. Διαθέσιμο εδώ: <https://diastixo.gr/epikaira/psigmata/13578-cavafes-ioylianos>
- Πυλαρινός, Θ. (2007). *Μεθιστορία. Μύθος και ιστορία στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη*. Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Σεφέρης, Γ. (1984). *Ο Καβάφης του Σεφέρη, τομ. Α΄*, Γ.Π. Σαββίδης (επιμ.), Αθήνα: Ερμής.
- Τσιανίκας, Μ. (2007). Κυριάκος Χαραλαμπίδης: Ημερολόγιο καταστρώματος Δ΄ ή Ο κεστός της Μεσαρκάς. *Πόρφυρας, ΚΗ΄*, (124), σσ. 243-254 και στο *Καβαφικές φωτοθυμίες και άλλα κείμενα* (σσ. 69-91). Αθήνα: Κανάκη.
- Τσιανίκας, Μ. (2023). *Καβάφης. Το τελευταίο ταγκό στην Αλεξάνδρεια*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Χαραλαμπίδης, Κ. (2009α). *Ολισθηρός ιστός. Δοκίμια, μελέτες, άρθρα, συνεντεύξεις*, τομ. Α΄. Αθήνα: Άγρα.
- Χαραλαμπίδης, Κ. (2009β). *Ολισθηρός ιστός. Δοκίμια, μελέτες, άρθρα, συνεντεύξεις*, τομ. Β΄. Αθήνα: Άγρα.
- Χαραλαμπίδης, Κ. (2019α). *Ποιήματα 1961-2017*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Χαραλαμπίδης, Κ. (2019β). *Εν δορί κεκλιμένος. Δοκίμια, μελέτες, άρθρα, συνεντεύξεις*. Αθήνα: Σοκόλη.
- Christodoulidou, L. (2021). 'The Funeral of Sarpedon' by Constantine P. Cavafy and Kyriakos Charalambidis: convergences - divergences / similarities - differences. *Electryone*, Vol. 8, Iss.1, pp. 8-18 & «Η κηδεία του Σαρπηδόνο» των Κωνσταντίνου Καβάφη και Κυριάκου Χαραλαμπίδη: συγκλίσεις - αποκλίσεις. *Καβάφης και Κύπρος, Πρακτικά του Α΄ επιστημονικού συνεδρίου του ομίλου λογοτεχνίας και κριτικής*, Λευκωσία 25 & 26 Σεπτεμβρίου 2020, σσ. 189-198.
- Jankelevitch, V. (1997). *Η ειρωνεία*. Αθήνα: Πλέθρον.